

- Онищенко, Юлія. «Образи сонця, зорі та місяця у творчості С. Васильченка». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 13, 2020, с. 121–7.
- Onishchenko, Yulia. "Images of Sun, Star and Moon in Stepan Vasylichenko's Creative Work". *Linguostylistic Studies*, iss. 13, 2020, pp. 121–7.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-3.09Васильченко

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2020-13-121-127>

ОБРАЗИ СОНЦЯ, ЗОРІ ТА МІСЯЦЯ У ТВОРЧОСТІ С. ВАСИЛЬЧЕНКА

Юлія Онищенко

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

У статті проаналізовано найменування космонімів на матеріалі творів С. Васильченка, зокрема досліджено номінації на позначення сонця і пов'язаних із ним понять; зорі та сузір'їв; місяця; неба. Зафіксовано використання художніх засобів та їхнє інформаційне й естетичне значення. Астроніми найчастіше ужито з метою відтворення картин природи, для характеристики внутрішніх переживань, зовнішності героїв тощо. Простежено частотність вживання астролексем. Більшість проаналізованих номенів – загальноновживані слова, інша частина – назви, відомі в говірках.

Ключові слова: астроназва, космонім, художній засіб, образ-символ, пейзажотворення.

IMAGES OF SUN, STAR AND MOON IN STEPAN VASYLCHENKO'S CREATIVE WORK

Yulia Onishchenko

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The article deals with the analysis of the cosmonyms (sun and the related concepts, phenomena, and actions - rays, sky, darkness, dawn, dusk, sunset, sunrise, ghost, mist, evening star, constellations, moon), using as a case study the works by S. Vasylichenko, a native of Chernihiv region.

The study has revealed the use of such artistic means as the metaphor, epithet, oxymoron, comparison, and their informational and aesthetic significance in the texts. Astronominations in the tropes are used mostly to reproduce pictures of nature, the surrounding reality, as well as to characterize the inner experiences, the appearance of the characters, to describe the events taking place around them. The author achieves expressiveness by conveying the essence of an object or phenomenon through the features of another on the basis of their similarity. Metaphorical images are created via the use of words in their figurative sense ("The sun warmed... kissed the boy....", "...looked out the edge of the moon from behind the cloud..."). Bright synonymous series of nouns ("star", "aurora", "girls-stars", "sunshine", "hedgehog in the sky", "ball", "crescent moon", "fire-bird", etc.), adjectives ("diamond", "evening", "shiny", "bright", "hot", etc.), verbs ("shines", "burns", "soars", "glows", "warms", "entertains", "bakes", "blazes", etc.) have been revealed. Epithets-coloratives are used to create the image of the moon ("silver", "pale", "gold", "yellow", "reddish", "white", etc.).

Impersonal verb forms are actively used to add some mystery, uncertainty to the portrayed (e.g. "getting dark").

The study lays emphasis on the usage frequency of the astrollexemes in S. Vasylychenko's works. The names of the sun and the concepts related to sunrise and sunset are the most numerous lexical-semantic groups. Most of the analyzed tokens are commonly used words inherent in the modern Ukrainian literary language, and the rest are the nouns used in dialects.

Key words: astronomination, cosmonym, lexeme, artistic means, image-symbol, landscape creation.

Вступ. Астрономічні об'єкти споконвіку цікавили людину, адже спостерігаючи за ними, вона могла завбачувати погоду, орієнтуватись у просторі та часі, вирушаючи в далеку дорогу. Крім того, давно доведено, що від положення небесних світил можуть змінюватися настрої, самопочуття, загальна активність організму.

Тематика, пов'язана з астроназвами, не обійшла увагою творчість українських письменників; у їхній літературній спадщині ці найменування зазвичай виступають як образи-символи, відображаючи художній світогляд окремого автора. Степан Васильченко (справжнє прізвище – Панасенко) також не був винятком. Сформувавшись як письменник наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., митець слова заперечує тогочасний світ і показує безмежну любов до людини-трудівника, до зневаженого селянства, розкриває красу природи, внутрішній світ особистості. З метою фіксації тогочасних подій С. Васильченко широко використовує художні засоби, у структурі яких відзначено лексеми на позначення сонця та пов'язаних із ним понять і явищ, а також місяця, зір, сузір'їв, неба та ін.

Дослідженню питань, присвячених вивченню індивідуального стилю митців слова та використанню ними космонімів, присвятили студії і вітчизняні, і зарубіжні лінгвісти. Відомі ґрунтовні праці з дослідження поетики (Божук) і фольклоризму драматичних творів та малої прози (Семенюк) С. Васильченка; символики небесних світил у ліриці І. Анненського (Саевич) та небесного простору в поезії В. Голобородька (Шленьова); образу сонця в українській (Сирота; Корівчак; Федотова) та зарубіжній (Пашкевич; Дзыга) літературі; символики місяця (Цепкало; Сапелкін) і зорі (Горланов) та ін.

Мета дослідження – простежити функційне навантаження та естетичне значення назв астральних об'єктів і суміжних із ними понять у художніх текстах Степана Васильченка. Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких завдань: 1) систематизувати виявлені в текстах найменування з погляду походження; 2) визначити художньо-естетичні функції космонімів; 3) провести статистичний аналіз представлених астрономіацій та пов'язаних із ними понять.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою розвідки стали художні твори С. Васильченка. У процесі дослідження застосовано дескриптивний метод із метою систематизації та узагальнення зафіксованих

одиниць. Для з'ясування функцій та особливостей вживання автором космонімів використано метод лінгвостилістичного спостереження. Метод кількісних підрахунків пов'язаний із необхідністю визначення частотності номенів на позначення небесних об'єктів. Метод стилістичного експерименту спрямований на вивчення вмотивованості вибору письменником певного астронайменування.

Результати дослідження та дискусія. Під час аналізу літературного доробку письменника спостережено використання розгалуженої системи астрономів, частотність вживання яких неоднорідна.

У художніх творах найчастіше трапляються **лексеми на позначення сонця**, оскільки образ небесного світила вважають символом життєвої сили, відродження в природі, тепла, щастя, відкриття тощо. Згадані номени в основному описують пейзажі, що відповідають внутрішньому стану героїв або контрастно протиставляються йому, посилюючи емоційне сприйняття твору, за допомогою авторських метафор: *«Сонце! Живее сонечко-о, сміється!...»* (Васильченко 1: 304), *«І знову синіє небо, а на йому золоте сонце – сипле скрізь гарячими, блискучими бризками»* (Васильченко 1: 89), *«Поміж ними <...>, вечірнє сонце потопає, борсається, мовби упіймалося в сіті; промінням за хмари хапається палить сіті чаром-золотом»* (Васильченко 2: 8), *«Сонце пригріло, поцілувало хлопця»* (Васильченко 2: 242); епітетів: *«...Земля ще пахтить денним сонцем...»* (Васильченко 2: 89), *«...А за вербами ховається сонце, велике, червоне, сміється із-за гілля»* (Васильченко 2: 203), *«...На мить помріється <...>, що то повно скрізь весняного сонця...»* (Васильченко 2: 271); порівнянь: *«А той золотий їжак у небі – то сонце...»* (Васильченко 1: 304), *«...Сонце заходяще, як корж...»* (Васильченко 2: 198), *«Ото небо йому, як рідна хата, а сонце, як мати»* (Васильченко 2: 204) та ін.

Традиційна семантика номінації **сонце** 'центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло' (Словник 9: 458) мотивує вживання іменників «сонце», «сонечко», «світ-сонце», «їжак у небі» та дієслів «палить», «парить», «смалить», «сходить», «світить», «пригріває», «забавляє», «пече», «сипле», «припікає», «засяє», «встає», «підбилося під обід», «виплило», «зійшло» й ін., між якими простежено синонімічні відношення.

Вважають, що захід і затемнення означають гнів Божий, праведну кару, страждання, натомість темряву завжди протиставляють світлу, означаючи нею смерть, гріх, зло, тому у творчості письменника представлено також **явища та процеси, що відбуваються внаслідок сходу чи заходу сонця**. Для підкреслення нестерпних умов життя селян, зображення бідкування дітей із трудового середовища С. Васильченко вдається до розкриття суті одного предмета чи явища через особливості іншого на основі схожості: *«Іще сонце не заходило, / Наступила темнота...»* (Васильченко 2: 214), *«Тіні од віт згустилися; насунулась темрява...»* (Васильченко 1: 109), *«Горить, палає рожевий досвіток»* (Васильченко

1: 243); використовує епітети: «...Мінялися береги <...> **із заходами огняно-червоними...**» (Васильченко 2: 22), «Ген серед шляху манячить щось крізь **вечірній суморок...**» (Васильченко 1: 70); «...Тихо прошуміли в **срібній темряві** чийсь сани» (Васильченко 1: 157); оксюморон: «...Тепер – **прозора темрява...**» (Васильченко 2: 55); порівняння: «Насуває **темрява**, чорна, **як воронина...**» (Васильченко 2: 9), «...Всі слова, які готувала до зустрічі, **все одлетіло й розпливлося, як марево в тумані...**» (Васильченко 1: 248), «...Перед очима **встало, як марево у хмарах, велике місто...**» (Васильченко 2: 142) та ін.

Маніфестовані автором назви **променів**, зокрема «**золоті ниточки**», «**золоті бризки**», «**срібні нитки**», «**проміння**», а також **заходу**, як-от: «**захід**», «**західдя**» й ін., відтворюють мовну картину письменника, образність і неповторність його художньої мови.

Для характеристики явищ, що відбуваються в результаті наявності чи відсутності сонця на небі, у творах використано безособові дієслівні форми: «**вечоріло**», «**звечоріло**», «**смеркло**», «**осмеркло**», «**прикладало**», «**отемніло**», «**стемніло**», «**сутеніло**» та ін., які надають зображуваному таємничості, невизначеності, навіюють сумні настрої.

Відомо, що зоря – символ світла; у фольклорі її асоціюють із жінкою або дочкою місяця; у християнстві зірка – це символ оберегу людини. Для характеристики навколишньої дійсності, зовнішності героїв, відтворення подій, які відбуваються навколо них, використано **номінації на позначення зір та сузір'їв**, зокрема метафори: «...**Біжать** за ними (хвилями) **золоті у небі зорі, забігають наперед, запобігливо висвічують...**» (Васильченко 2: 56), «Знаю я, чого осмугнів ти, зелений гаю: **б'ють тебе недосвіти, зоряниці в'ялять зимною росою...**» (Васильченко 1: 148), «...Всі **зорі в небі захвилювалися**, ніби рої золотих свічок...» (Васильченко 2: 57), «...Чітко **печатувався <...> небесний шарабан – Віз**» (Васильченко 2: 69), «...А по йому (небу) безліч **золотих жучків – лежали горілиць і перебирали золотими ніжками...**» (Васильченко 1: 268); епітети: «...Веселою, ясною марою вертиться по хуторі **різнокольорова зізда...**» (Васильченко 1: 258), «Україна – розкішний вінок з руті і барвінку, що над ним світять **заплакані золоті зорі...**» (Васильченко 2: 200), «Нижче позвисали до нас **лісові зорі, юні, блискучі, великі, як дитячі очі...**» (Васильченко 2: 288); порівняння: «Мати стала близько коло вікна, <...>, а очі, **як зорі, горять**» (Васильченко 2: 78), «Світять **зорі, як пазничкові свічі**, шумить по каміннях вода...» (Васильченко 1: 222), «...Зажевріла, **немов жарина в попелі, вечірня зоря**» (Васильченко 1: 94) та ін.

Індивідуально-авторське осмислення лексеми **зоря** досягнуто за допомогою синонімічного ряду іменників: «зоря», «зірка», «зірочка», «зіронька», «зорі-очі», «зірниця», «зізда», «дівчата-зірки», «золоті жучки», «зоряниця», прикметників: «діамантова», «золота», «вечірня», «блискуча», «ясна», «гаряча» та дієслів: «забігає», «висвічує», «блиснула», «зійшла»,

«заграла», «висипала», «заморгала», «залупала» та ін., що дає змогу виразити аналізоване небесне світило, простежити ставлення митця до зображуваного.

Найменування **місяця**, який, за народними уявленнями, виступає лічильником часу, має значний вплив не тільки на земну природу та господарські процеси, але й на життя самої людини, в аналізованих художніх творах має невелику частотність. Автор вдається до перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю: «Знову **сплинув** мовчазний **місяць**, крізь галуззя **навів проміння** на Настині ворота в глухий улочці, **висвітив, дивиться**, що наспівали цієї весни солов'ї...» (Васильченко 1: 256), «...**Визирнув** **окраєць місяця** за хмарою...» (Васильченко 2: 261), «...З-за далеких тополів **виринув** на небі **срібний серп** і білим огнем **залив** **золоті верхи собору**» (Васильченко 1: 351), «Ще хвилина – і **золотий клубок** **повис** над темними валами, **сипнувши** **золоті бризки** **попід** хмари» (Васильченко 1: 151), «...Гляньте, як <...> **капусту обмерезжав місяць золотими ниточками...**» (Васильченко 2: 127), вживає епітети: «Сплинув поміж хмари **блискучий місяць...**» (Васильченко 1: 289), «Дивлюсь у вікно: за шкільними осиками **сходив пізній місяць, похмурий, заспаний, невмитий, непривітний**, ніби той **невиспаний вартовий...**» (Васильченко 2: 321), «...**Спокійний і холодний**, **посеребрювався молодий місяць-серп**» (Васильченко 2: 404) та порівняння: «В прогалину між вербами **визирнув** у Настин двір **повний місяць, жовтий, як гвоздик**» (Васильченко 1: 235), «А над усім – **мертвий місяць, білий як крейда**» (Васильченко 1: 368), «...**Підійметься <...>, здоровенний, як макуха, місяць...**» (Васильченко 1: 384), «**Місяць** у небі, **білий дід старезний, <...>**, увійшов у змову з молодими» (Васильченко 1: 199) та ін. Це уможливило виразне зображення пейзажів, віддзеркалення образів дійових осіб, їхніх характеристик, настроїв, фізичних станів, ситуацій, у яких вони перебувають, а також збагачення лексики, розширення семантики понять.

Із метою яскравого пейзажотворення автор використовує синонімічні лексеми на позначення **місяця**: «клубок», «місяць», «ретязьок місяця», «місяць вповні», «повний місяць», «окраєць місяця», «серп», «місяць-серп», «золоті ріжки місяця», «жар-птиця», «серпанок», «божок», «лампадка», «око», доповнюючи їх епітетами-кольоративами: «срібний», «блідий», «золотий», «жовтий», «червоний», «червонястий», «білий» та ін.

З давніх-давен символом космосу, джерелом життя вважають небесний простір. **Назви на позначення неба**, засвідчені в ідіостилі письменника, вжито передусім для опису природи, внутрішніх переживань особи тощо. Указані лексеми широко представлено в метафоричних сполученнях: «А кругом **розстеляє** над нею (водою) **небо** свої **простори...**» (Васильченко 1: 239), «...**Небо** **синє** – і **те помарніло...**» (Васильченко 2: 241), «...А **вгорі прослалося небо** – **чисте, спокійне, холодним чаром повите**» (Васильченко 2: 251); епітетах: «Зверху – **прозоре небо**, **посередині повний місяць**» (Васильченко 1: 328), «За городами видно **небо синє-синє**

та кругле...» (Васильченко 1: 281), **«Небо чисте, лагідне-лагідне...»** (Васильченко 2: 224); порівняннях: **«...як шкільна дошка, шовково-блакитне небо...»** (Васильченко 2: 56), **«...а над усім небо чисте, як барвінок, синє...»**, **«Небо, як скошений луг...»** (Васильченко 2: 89–90) та ін.

Загалом літературну спадщину митця характеризує широке використання метафоричних конструкцій.

Висновки та перспективи досліджень. Для художнього стилю С. Васильченка характерне широке використання космонімів із метою надання мовленню образності, неповторності. У творах відчутний вплив усної народної творчості, оскільки засвідчено яскраві пейзажні картини, фрагменти українських народних пісень.

Досліджувані астрономени – в основному загальноновживані лексеми (*сонце, місяць, проміння, зоря, небо, темнота, досвіток* та ін.), інша частина – назви, відомі в діалектах (*звізда, західдя, місяць, як гвоздик, осмеркло* та ін.).

З-поміж засвідчених астронімів найбільшу частотність спостережено за назвами сонця та пов'язаних із ним явищ і процесів – 43 %; менш частотні номінації зорі та сузір'я – 22 %, неба – 20 %, місяця – 15 %.

Перспективу дослідження вбачаємо в більш детальному вивченні й аналізі астрономічної, а також метеорологічної та календарно-часової лексики в художніх текстах С. Васильченка й інших українських письменників.

Список використаної літератури

- Божук, Антон. *Поетика драматургії Степана Васильченка*. Автореф... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2016.
- Васильченко, Степан. *Твори*. В 3 т. Київ: Дніпро, 1974.
- Горланов, Геннадий. «Символика звезды в творчестве М. Ю. Лермонтова». *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки*, № 2 (10), 2009, с. 52-9.
- Дзыга, Ярослава. «Образ солнца в творчестве И. С. Шмелева и К. Д. Бальмонта». *Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*, № 2, 2011, с. 86-96.
- Корівчак, Людмила. «Художня трансформація образу сонця в українській ліриці к. XIX – п. XX століття». *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: Філологія. Літературознавство. Т. 295, № 283, 2017, с. 56-9.
- Пашкевич, Ольга. «Образ солнца в творчестве писателей Якутии». *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 10 (40), в 3 ч., ч. 2, 2014, с. 136-8.
- Саевич, Ирина. «Символика небесных светил в лирике И. Анненского». *Культура народов Причерноморья*, № 44, 2003, с. 46-51.
- Сапелкин, Андрей. «Образ луны в романтической поэзии: две тенденции в рамках одного жанра». *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология*, вып. 2 (22), 2013, с. 103-10.
- Семенюк, Григорій. «Фольклоризм драматичних творів та малої прози Степана Васильченка». *Studia Methodologica*, вип. 41, 2015, с. 111-16.
- Сирота, Лілія. «Сонце як образ-маніфест української літератури 1920-30-х років». *Парадигма*, вип. 2, 2004, с. 286-96.
- Словник української мови*, за ред. І. К. Білодіда. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

- Федотова, Тетяна. *Міфологеми вогню та сонця в українській літературі: інтерпретаційні моделі*. Автореф. ...канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2006.
- Цепкало, Тетяна. *Міфологема місяця в українській поезії ХХ століття*. Автореф. ...канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2018.
- Цепкало, Тетяна. «Символіка образу місяця в поезії неокласиків». *Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського*, за ред. П. М. Чернеги. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014, с. 378-85.
- Шленьова, Марина. «Мовні образи небесного простору в поезії В. Голобородька». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, вип. 44, 2014, с. 354-6.

References

- Bozhuk, Anton. *Stepan Vasyl'chenko's drama poetic*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2016.
- Vasylchenko, Stepan. *Tvory*, 3 vols. Kyiv: Dnipro, 1974.
- Gorlanov, Gennadiy. "Simvolika zvezdy v tvorchestve M. Yu. Lermontova". *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Gumanitarnye nauki*, no. 2 (10), 2009, pp. 52-9.
- Dzyga, Yaroslava. "The Image of the Sun in the Works of I. S. Shmelev and K.D. Balmont". *Uchenye Zapiski Kazanskogo Universiteta. Seriya Gumanitarnye Nauki*, no. 2, 2011, pp. 86-96.
- Korivchak, Liudmyla. "Artistic transformation of the sun's image in Ukrainian literature of the late 19th and early 20th centuries". *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]*. Seriya: Filologhiia. *Literaturoznavstvo*, vol. 295, no. 283, 2017, pp. 56-9.
- Pashkevich, Ol'ga. "Image of the sun in creative work of writers of Yakutia". *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, no. 10 (40), 3 parts, part 2, 2014, pp. 136-8.
- Saevich, Irina. "Simvolika nebesnykh svetil v lirike I. Annenskogo". *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, no. 44, 2003, pp. 46-51.
- Sapelkin, Andrey. "The image of the moon in romantic poetry: two trends within the same genre". *Perm University Herald. Russian and Foreign Philology*, iss. 2 (22), 2013, pp. 103-10.
- Semenyuk, Grygoriy. "The folk elements of dramas and small prose of Stepan Vasyl'chenko". *Studia Methodologica*, no. 41, 2015, pp. 111-16.
- Syrota, Liliia. "Sontse yak obraz-manifest ukrainskoi literatury 1920-30-kh rokiv". *Paradyhma*, iss. 2, 2004, pp. 286-96.
- Slovnnyk ukrainskoi movy*, edited by I. K. Bilodid. 11 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
- Fedotova, Tatiana. *Mythologemas of fire and sun in Ukrainian literature: models of interpretation*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2006.
- Tsepkało, Tetiana. *Mythologeme of the Moon in the Ukrainian Poetry of the Twentieth Century*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2018.
- Tsepkało, Tetiana. "Symvolika obrazu misiatsia v poezii neoklasykiv". *Ukraina v etnokulturnomu vymiri stolit. Do 175-richchia z dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho etnografa Pavla Chubynskoho*, edited by P. M. Cherneha. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, 2014, pp. 378-85.
- Shlenova, Maryna. "Movni obrazy nebesnoho prostoru v poezii V. Holoborodka". *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series*, iss. 44, 2014, pp. 354-6.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2020